

Tilburg University

Over supermannen en titaantjes

van Driel, H.; van der Heijden, E.M.R.

Published in:
Schrift

Publication date:
2006

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
van Driel, H., & van der Heijden, E. M. R. (2006). Over supermannen en titaantjes: Helden in de moderne tijd. *Schrift*, 38(6 (228)), 200-204.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Hans van Driel en Emmeken van der Heijden

Over supermannen en titaantjes

Helden in de moderne tijd

De grootste explosie van superhelden vond plaats op het terrein van de stripverhalen', schrijven de auteurs van 'De eeuwige superheld', het eerste artikel in dit nummer. De klassieke held ligt aan de oorsprong van deze superhelden. Helden zijn tijdgebonden en hebben een relatie met ons wereldbeeld.

Inleiding

Kinderen spelen graag de rol van een ander. Zij verkleden zich als machtige man, vrouw of beest. Geen onbeduidende boer of voetbalsupporter, maar ridder, prinses of wolf, hetgeen menige moeder stimuleert uit andere, noem het egoïstische redenen. In dromen en het onschuldig kind-zijn speelt de held een belangrijke rol. De vraag is of daarbuiten plaats voor hem is.

'Held' is immers een ouderwets begrip, dat we tegenwoordig alleen nog in ironische of in louter negatieve zin gebruiken. Een kleine greep uit Van Dale: hij is een hele held, als het op lopen aankomt; hij is een held met de mond; een held in drinken; geen held in het rekenen, noch op het water. Samenstellingen als pantoffelheld, antiheld en salonheld spreken voor zichzelf. En haalt Van Dale een held in positieve zin aan, dan gaat het om 'dapperen uit de voortijd, van wie onsterfelijke daden in epen en sagen worden herdacht'.

De klassieke held

'Andra moi ennepe, Mousa, polutropon, hos mala polla planchthè, epei Troiès hieron ptoliethron epersen.'¹
Homerus, *Odyssee* (achtste eeuw vóór Christus)

De klassieke held is de fictieve belichaming van het absolute goede dat strijdt tegen het absolute kwade, in een spel van leven en dood. De klassieke held stelt zijn welzijn en leven in de waagschaal om het kwaad te bestrijden. En veelal met succes. Simson, de nazi-reeër, die de kracht aan zijn haar ontleent en de tempel van de Filistijnen verwoest; Heracles, die door

zijn slimheid en fysieke kracht de leeuw van Nemea en de draak van Lado overmeestert.

Veelal moet er een prijs betaald worden voor dit heldendom. Dat is het noodlot van de held, die de heldenrol speelt ondanks zichzelf en daarvoor iets kostbaars opoffert. In het ultieme geval het eigen leven, zoals bij Simson, die bij de ineenstorting van de Filistijnse tempel zelf onder het puin bedolven raakt. Of bij Gijsbrecht van Aemstel die door het toelaten van een paard van Troje binnen de Amsterdamse stadsmuren uiteindelijk gedwongen wordt te vluchten. De held is heldhaftig en tegelijkertijd tragisch, zoals Odysseus, die na de val van Troje jaren lang rondzwerft alvorens de rust thuis te hervinden.

Zij zijn helden uit klassieke verhalen, die in eenzelfde fictieve gedaante een evenknie hebben in de moderne tijd. Superman en Batman bijvoorbeeld. Zij strijden tegen vileine schurken die de medemens bedreigen door hun streven naar overheersing van de wereld. Of de jonge Luke Skywalker in de film *Star Wars: the return of the Jedi* (1983). Hij strijdt tegen het kwade, belichaamd in zijn vader Darth Vader. Opdat het goede overwint, zal Luke zijn vader moeten doden. Het is een Griekse mythe waardig.

Ook deze helden geven iets kostbaars op in ruil voor hun heldendaden. Ze zijn vaak eenzaam. Het cliché van de eenzame cowboy is niet voor niets een cliché. Hoe vaak hebben we John Wayne of Clint Eastwood niet een dorpje zien redden van een onderdrukker? De prijs voor dit heldendom is het eenzame, zwervende bestaan, omdat in de held besloten zit dat hij zich niet vestigt met het meisje, en geen burgerbestaan opbouwt. Of ze kunnen hun eigen individualiteit of identiteit niet onthullen, zoals Batman en Spiderman.

Miljonair Bruce Wayne heeft het vleermuispak nodig om zijn gewone, alledaagse identiteit te kunnen afleggen teneinde zijn heldenrol te spelen, hetgeen ook geldt voor de student Peter Parker in zijn heldenrol van Spiderman. Het lijkt erop dat de identiteit van de held een openbaar leven leidt, en de eigen

identiteit juist tegen de openbaarheid beschermd moet worden. Mocht deze worden onthuld, dan blijkt hij gewoon een van ons en lijkt het afgelopen te zijn met zijn heldenrol. Een held behoort als held onbereikbaar te zijn.

Tenminste, dat geldt voor de klassieke mannelijke held. Heldinnen als Antigone, die haar broer wil begraven en dat met de dood bekoopt, of Iphigenia, die haar leven geeft voor Hellas, zijn geen vechters. Zij doden noch verwoesten, maar offeren zichzelf op, niet zelden met de dood tot gevolg. Een martelaarschap in het belang van het goede. Als vertegenwoordigers van het goede zijn zij veel meer dan de mannelijke held herkenbaar als mens. We zouden zelfs willen beweren dat de mannelijke held zijn heldendom ontleent aan het kwaad dat hij bestrijdt, terwijl bij de heldin het goede centraal staat. Zij vertegenwoordigt als typische vrouw een vorm van menselijke waardigheid.

Mechanistisch wereldbeeld

Wat de mannelijke en de vrouwelijke held met elkaar gemeen hebben, is een tijdsgewricht waarin de zaken van goed en kwaad helder liggen en waarin het mechanistische wereldbeeld dominant is. In 1950 publiceert de wetenschapshistoricus E.J. Dijksterhuis zijn boek *De mechanisering van het wereldbeeld*, dat in 1989 zijn zesde druk beleeft. Hierin geeft hij aan hoezeer vooronderstellingen uit de natuurwetenschappen hebben geleid tot een mechanistische voorstelling van de mens en zijn wereld. De wereld beschouwen we als een nauwkeurig uurwerk, als een doorgrondelijk mechanisme. In dit wereldbeeld komt de werkelijkheid over als redelijk, analyseerbaar en beheersbaar. Hierbij past het idee dat de geschiedenis kan worden opgevat als een vertelling. Zo'n vertelling ontwikkelt zich lineair: de ene gebeurtenis volgt op de andere, waarbij we altijd een logisch verband veronderstellen. Indien gebeurtenis B plaatsvindt, dan is deze verklaarbaar uit gebeurtenis A. Zo'n vertelling ontwikkelt zich teleologisch, naar een bepaald hoger doel toe.

In het mechanistische wereldbeeld is de werkelijkheid transparant en overzichtelijk. We claimen een vijand en een tegenstelling, wat de wereldpolitiek overzichtelijk en hanteerbaar maakt. Over wat mooi en lelijk is, kunnen we zinvol spreken, evenals over goed en kwaad, en over waar en onwaar. Hierin passen de grote verhalen uit de geschiedenis en de Hollywood-films die uiteindelijk geen vragen onbeantwoord laten.

Dit wereldbeeld lijkt in onze genen te zitten. Wanneer ons iets noodlottigs overkomt, doen we ons best om dit te analyseren en te verklaren. Of het nu handelt om een liefde die onmogelijk lijkt of om een aanslag met bijna drieduizend doden, de zekerheid dat we ooit verklaringen zullen kunnen formuleren, maakt die situatie uiteindelijk beheersbaar. Het mechanistische wereldbeeld is van redelijkheid doordrenkt, en is daarom een zingevend en veilig wereldbeeld.

Klassieke helden zijn prototypisch voor dit wereldbeeld. Goed en kwaad zijn duidelijk van elkaar onderscheiden. Het kwade is herkenbaar als monster, draak of schurk. De klassieke held representeert als tegenpool het mooie, goede en ware, en past daarmee in het grote verhaal van de strijd tegen een algemeen aanvaarde vijand. Aldus vervult de klassieke held de functie van rolmodel in een wereld die niet de onze is. Het verhaal van de held bestaat los van tijd en plaats. Zijn omgeving is een mythische, maar lijkt verdraaid veel op onze eigen wereld. Het klassieke heldenverhaal structureert daarmee een samenleving die complex lijkt. De klassieke held brengt die tot normale, hanteerbare proporties terug.

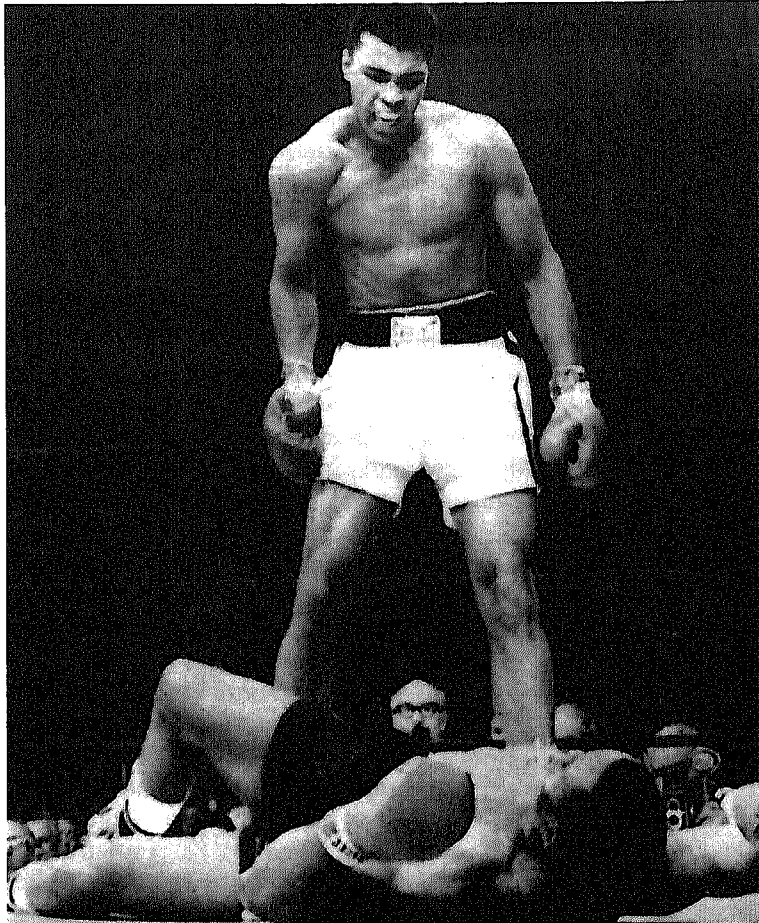
De held van vlees en bloed

'When you're as great as I am, it's hard to be humble.'
Cassius Clay in 1964

Is de klassieke held fictief en mytisch, de held van vlees en bloed vertelt een realistisch verhaal. Hij is de vertolker van een klassiek verhaal in een bestaande maatschappij, zoals Cassius Clay (1942), die zichzelf later Muhammad Ali noemt. Na zijn overwinning op Sonny Liston op 25 februari 1964 vecht hij legendarische duels uit met George Foreman en de destijds onverslaanbaar geachte Joe Frazier. Zijn meest legendarische gevecht is ongetwijfeld het duel in Kinshasa (Zaire) tegen George Foreman, dat de boeken in gaat als *Rumble in the Jungle* (30 oktober 1974). Een uitzinnige menigte haalt 'haar' held binnen.

Het is echter niet alleen de sport, die van hem een held maakt. Hij, als vertegenwoordiger van de zwarte onderdrukten, weigert dienst en strijdt tegen de ondergeschikte rol van zijn volk in de Vietnam-oorlog. Hij wordt gearresteerd en verliest daarmee zijn wereldtitel. Zijn toekomst en welzijn staan op het spel. Pas jaren later verleent George Bush sr. hem de titel van nationale held.

Ook Nelson Mandela (1918) kunnen we noemen als

Cassius Clay, de latere Muhammad Ali, na de kock out tegen Sonny Liston op 25 februari 1964

een hedendaagse held van vlees en bloed, die strijdt tegen onderdrukking, het onrecht van de apartheid. De prijs die hij betaalt, is een levenslange verbanning.

Ze zijn helden van vlees en bloed, die door hun fysieke en/of mentale kracht opvallen. De dansende zwaargewicht die de onverslaanbare verslaat en de balling die na vijftig jaar met opgeheven hoofd en ongeslagen de gevangenis verlaat – je zou ze bijna bovenmenselijk noemen. Maar evenzogoed blijken zij mensen. Cassius Clay is anno 2006 niet meer de held uit de jaren zestig. Hij is een oude man die gebukt gaat onder de ziekte van Parkinson en slechts met weemoed zijn heldenverleden kan navertellen. Het held-zijn is tijdgebonden.

Evenzo is heldendom cultureel bepaald. Vanuit het perspectief van de fundamentalistische moslim zal Osama Bin Laden (1957) een held zijn. Bin Laden is een van de leiders van Al Qa'ida, een islamitische

paramilitaire beweging die in westerse landen wordt beschouwd als een terroristische organisatie. Al Qa'ida heeft tot doel een panislamitisch rijk te stichten door regimes die het als niet-islamitisch ziet, omver te werpen. Bin Laden eiste de verantwoordelijkheid op voor de aanslagen op 11 september 2001, waarbij bijna drieduizend doden vielen.

Zowel Mandela als Clay representeert het goede in een maatschappij die in overheersers en onderdrukten te verdelen is. Zij vertellen het verhaal van goed en kwaad uit een recent verleden. Hetzelfde geldt voor Bin Laden, zij het vanuit een ander cultureel perspectief. Ook deze helden van vlees en bloed vervullen hun rol in een maatschappij waarin het wereldbeeld mechanistisch is. Het onrecht dat de onderdrukten wordt aangedaan, is algemeen erkend. Zij geven hun leven en welzijn om daartegen te strijden. De hedendaagse wereld is vanuit een westers standpunt evenwel moeilijk meer te bezien door een mechanistische bril. We zouden willen suggereren

dat noch de klassieke held noch de held van vlees en bloed aan het begin van de eenentwintigste eeuw nog bestaat in een westerse cultuur.

De instant-held

'Jongens waren we – maar aardige jongens. Al zeg ik 't zelf.'
Nescio, *Titaantjes* (1915)

Anno 2006 spreken we niet meer van helden in de klassieke zin, noch van helden van vlees en bloed. De held is vervangen door een idool of een icoon, mist de heldhaftige status en is op zijn beurt vervangbaar door een ander idool of icoon. Het zijn instant-helden, die genieten van de vijftien minuten roem die Andy Warhol ooit proclameerde voor iedereen. In *reality*-programma's op de televisie wordt de heldenstatus van brandweerlieden, politieagenten, *life-guards* en potentiële popidolen breed uitgemeten. Onze instant-heldjes lijken te schitteren als *idol*, maar hun mysterie lost op zodra ze zijn weg-

11 september 2001

gestemd. Dan worden ze weer één met de massa, wat geldt voor al onze instant-helden. De instant-helden zijn niet onbereikbaar of bovenmenselijk. Evenmin zijn zij bereid tot opoffering in het algemeen belang. De instant-held is gericht op zijn eigen roem, en probeert daar rijk mee te worden.

Het postmoderne wereldbeeld

De instant-held past in een wereldbeeld dat concurreert met het mechanistische. Waar in het mechanistische wereldbeeld het mechanisme als metafoor functioneert, kan in een postmodern wereldbeeld het internet als zinvolle metafoor dienen. Het internet is gezichtsloos en kent nauwelijks hiërarchie of eigendomsverhoudingen. Het internet is immers van niemand en van iedereen, kent begin noch einde, is een caleidoscoop. In plaats van termen als lineair en teleologisch, spreken we over het internet liever in termen van fragmentarisch, plat en gelijktijdig.

In de geschiedschrijving leidt dit wereldbeeld tot een nieuw bewustzijn. Niet meer de weinige grote verhalen worden verteld, maar de zeer vele kleine. Deze verhalen worden nauwelijks meer oorzakelijk verbonden, maar worden geplaatst in een open systeem, waarin zij blootstaan aan esthetische, sociale, economische en technologische krachten. De verschillende gebeurtenissen worden niet teleologisch, maar ontologisch beschreven. Niet als een traject naar het hogere, maar als een complex van historische krachten dat op elk moment zijn betekenis in de eerste plaats aan zichzelf ontleent. Iets of iemand functioneert binnen een bepaalde tijd en ruimte, en betekent niet de zoveelste ontwikkelingsfase in de richting van een hoger doel.

Exemplarisch voor deze postmoderne blik op de werkelijkheid vormde in 2001 een fototentoonstelling in Soho: *Here is New York*. Duizenden foto's die te maken hebben met 11 september 2001 hangen

aan knijpertjes. Ze kennen geen chronologische of logische samenhang. Ze hangen willekeurig door elkaar heen, de duizenden kleine verhalen, geprint in hetzelfde formaat als om hun gelijkwaardigheid te beklemtonen. De foto's zijn genomen door buurtgenoten, toevallige voorbijgangers en professionals, zonder dat valt uit te maken wie wat heeft gemaakt. Deze tentoonstelling ontsnapt aan de mechanistische blik. In de kunstbijlage van *de Volkskrant* van 15 november 2001 formuleert Chris Keulemans dit op zijn manier: 'De meeste foto's zijn gemaakt op de eerste dag, toen media en collectief bewustzijn nog niet waren begonnen de beelden een volgorde en een betekenis te geven.'

In het gefragmenteerde tijdsbeeld dat het postmodernisme is, vallen ook de begrippen goed en kwaad in stukken uiteen. Er verschijnen vele verschillende vijanden, die zich overal kunnen bevinden. Hun aantal, werkwijze en identiteit zijn moeilijk bepaalbaar, evenals hun motieven. De transparantie is doorgesproken als schijn, en de verhalen springen caleidoscopisch van de hak op de tak. Ze kunnen eindeloos voortduren, en laten immer vragen open. Zo ook die naar goed en kwaad. In een tijd van gezichtsloze fragmentatie lijkt elk goed ook kwaad te kunnen zijn, en elk kwaad een vorm van goedheid. Om het internet opnieuw aan te halen: de digitale communicatie maakt het mogelijk vijandelijke individuen op te sporen. Tegelijkertijd echter archiveert die elke handel en wandel, die op elk gewenst moment misbruikt kan worden.

Zoals gezegd komen helden het beste uit de verf wanneer goed en kwaad strikt van elkaar gescheiden zijn. Om die reden konden helden als Superman opbloeien vanaf de Tweede Wereldoorlog, bij een maatschappelijk bewustzijn dat gebukt ging onder de dreiging van oorlog, depressie en nucleaire aanvallen van de eeuwige vijand. In een postmoderne wereld is van een strikte scheiding geen sprake meer. De superheld uit de klassieke verhalen en de klassieke helden uit het moderne verleden hebben hierin geen plaats meer.

De moderne held

'Software is providing power, but software has got to provide simplicity.'
Bill Gates in 2006.

De klassieke held bestaat niet meer in het postmoderne wereldbeeld. Daarmee is echter niet gezegd

dat we leven in een wereld met slechts instant-helden. Nog altijd zijn er mensen die langer dan de beroemde vijftien minuten boven het maaiveld blijven uitsteken. Chodorovski (1964), de steenrijke directeur van het Russische olieconcern Joekos, Bill Gates (1955), boegbeeld en medeoprichter van het megaconcern Microsoft, of Ayaan Hirsi Ali (1967), critica van de islam. De eerste twee vertegenwoordigen een droom: rijk geworden door eigen toedoen laten ze zien dat rijkdom bereikbaar is. Hirsi Ali symboliseert rechtvaardigheid, en vertoont daarin gelijkenis met het klassieke treurspel: Hirsi Ali als de moderne Antigone. Waar Antigone strijdt met haar oom Kreon, die rechtlijnig de wet handhaaft en haar verbiedt haar broer te begraven, staat Hirsi Ali recht tegenover de staat met zijn immigratiewetgeving. Hirsi Ali is grootmoedig, en aanvaardt haar lot zonder wrok. Antigone sterft; Hirsi Ali's maatschappelijke positie in Nederland ook.

Toch is er een essentieel verschil met de klassieke helden. Terwijl de klassieke helden in duidelijk geordende werelden leven, is aan de moderne held onlosmakelijk de discussie over goed en kwaad verbonden. Is Chodorovski wel een integere man die door hard werken zijn geld heeft verdiend, of waren het financiële malversaties? Is de bedrijfspolitiek van Bill Gates wel oorbaar? Een totaal gesloten software en de drang om de softwarewereld te beheersen zouden ook oneerlijke concurrentie kunnen worden genoemd, en daarmee immoreel. En Hirsi Ali, heeft zij nu de waarheid gesproken, gelogen, dan wel gelogen over een leugen?

Moderne helden figureren in verhalen met een ontologische strekking. Geen grote verhalen meer met een duidelijk begin en slot, maar kleine fragmenten die inzoomen op essentiële vragen over goed en kwaad. Het zijn fragmenten die bijdragen aan een hernieuwde interpretatie van beide begrippen, en die daarmee betekenisgevend zijn in een wereld die haar onschuld heeft verloren.

Noot

1 'Muze, vertel mij het verhaal van de man, van die sluwert, die omzwierf overal rond, na verwoesting van Trojes heilige veste.'

Literatuur

– Hans van Driel, '11 september 2001. Een wereldbeeld verschuift', in *SKRIEN* 34 (2002) 1, 46-48
– Jos de Mul, *Cyberspace Odyssee*, Kampen 2002, 145v. ■